

Er woonde misschien wel een miljoen gezinnen in het westen des lands en in al die gezinnen is in oktober, november en de eerste drie weken van december, maar vooral in de winterse weken tot begin februari, een verbeterd worsteling gevoerd met de kilte, de kou, de vorst. Het is niet mogelijk, daar een adequaat beeld van te geven: niet alleen ontbreken er de betrouwbare historische gegevens voor maar ook valt het wezenlijk element van de *duur* niet in woorden uit te drukken. Kwam men in november doornat thuis (en hoe kon men in de kille woning de kleren droog krijgen?), dan hoopte men dat het tenminste de volgende dag niet zou regenen – maar het regende opnieuw, vaak nog harder, vaak nog langer. Toen het eind december begon te vriezen, hoopte men dat de dooi spoedig zou invallen en als het dan zacht weer zou worden met een mild zonnetje, dan zou zich tenminste bij de knagende honger niet de verschrikking voegen van koud te zijn tot op het merg – maar de vorst zette door, zelfs overdag, en kwam men buiten, dan tornde men in januari menigmaal tegen een barre sneeuwstorm op. Het blééf koud, week na week. Men *moest* brandstof vinden, in elk geval voor het noodkachelkje, zo mogelijk ook voor die ene kachel welke dan wellicht dagelijks enkele uren iets van warmte verspreidde. Een schier hopeloos zoeken was het, een wanhopig rondkijken om ergens een beetje brandstof te vergaren waarmee men althans de eerstvolgende dagen door zou komen. Daarvoor moest alles wijken. Er was geen toekomst, er was slechts een heden. En het was bij het verdwijnen van bomen, heesters, hekken, houten gebouwen en houten plaveisel, bij het slopen van leegstaande panden en bij het gezaag dat men vooral in de armere wijken uit de woningen hoorde komen, alsof de steden zichzelf afbraken.

Hongersnood

'In '40 vonden we dat we het slecht hadden, in '41 klaagden we, in '42 zuchtten we, in '43 jammerden we, in '44 hebben we geen woorden meer over voor onze ellende' – dat schreef een uit Arnhem geëvacueerde vrouw die in Oegstgeest onderdak had gevonden, begin december '44 in haar dagaantekeningen¹; begin december was overigens het dieptepunt van de ellende nog lang niet bereikt.

¹ A. van der Heide-Kort: *Zij komen . . .* (9 dec. 1944), p. 110-11.